

The Position of Reason in Intuitive Utilitarianism and its Critique from the Perspective of Ayātollah Javadi Amoli

Abdullah HosseiniEskandian ¹ | Fereshte Abolhasani Niaraki ²

1. Postdoctoral Researcher, Department of Islamic Philosophy and Theology, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. (hosseiniEskandianabdullah@gmail.com)

2. Associate Professor, Department of Islamic Philosophy and Theology, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. (f.abolhasani@umz.ac.ir)

Research Article

Abstract

One of the important issues in moral philosophy is explaining the sources that are influential in explaining moral judgments. In this regard, profound discussions have long taken place concerning the role and scope of reason in moral. Some have gone so far as to attribute the origin of moral propositions entirely to reason and rational principles. In his moral philosophy, Henry Sidgwick seeks an objective and universal foundation for moral judgments, and he considers rational intuition to be a fundamental factor in discovering moral principles and ethical values, whose ultimate goal is to optimize the outcomes and consequences of actions. By differentiating between various types of intuition, he emphasizes the role of reason in refining and systematizing these intuitions to prevent contradictions and moral relativism. In contrast, Ayātollah Javadi Amoli by relying on the principles of Islamic philosophy and revealed teachings, not only considers reason to be a fundamental source in the field of ethics and even in some cases, believes in the independence of reason in this field, but unlike Sidgwick, does not neglect revelation, which is itself another valuable source in this field. This article employs a descriptive-analytical method and a critical approach to elucidate the role of reason in Sidgwick's theory, subsequently critiquing it from the perspective of Ayātollah Javadi Amoli. Sidgwick seeks to create a moral system based on rational intuitions, but Ayātollah Javadi Amoli, in addition to emphasizing the role of reason in the field of ethics, also emphasizes the necessity of relying on and paying attention to revelation and spirituality in this field, and considers the consequentialist approach based on mere intuition to lack sufficient support for achieving true human happiness.

Keywords : Moral, Reason, Intuitive Utilitarianism, Henry Sidgwick, Ayātollah Javadi Amoli.

Received: 2026/03/07; **Received in revised form:** 2026/05/09; **Accepted:** 2026/05/12; **Published online:** 2026/05/23

This article is derived from a postdoctoral research project supported by the University of Mazandaran and with contract number 33/33460.

□ Hosseini Eskandian, Abdullah; Abolhasani Niaraki, Fereshte (2026). The Position of Reason in Intuitive Utilitarianism and its Critique from the Perspective of Ayātollah Javadi Amoli. *Revelatory Ethics A Research Quarterly Journal of Ethics*, 1 (38), 37 -64.

doi: [10.22034/re.2026.565212.2143](https://doi.org/10.22034/re.2026.565212.2143)

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Extended abstract

Introduction

One of the important issues in the field of ethics, both in terms of understanding moral virtues and in terms of practicing those virtues, is the possibility of recognizing the factors that affect moral propositions, such as feelings and emotions, reason and argument, conscience, common sense, etc.; meaning that each of these factors can affect our understanding of morality or create motivation to perform a moral act. Henry Sidgwick (1838-1900) believed that morality should not be based solely on feelings or custom, but should be based on principles that reason can understand and confirm. To achieve these principles, he appealed to rational intuition, calling his theory Intuitive Utilitarianism (Shaver, 2009: 45). Unlike Sidgwick, Ayātollah Javadi Amoli does not consider the origin of moral propositions to be solely limited to reason and rational intuition, but rather, along with reason, he also cites revelation, nature (fītrāt), and experience. From his perspective, God has entrusted the perception of beauty and ugliness in the generality of moral issues to the human being and has given them reason and nature to distinguish good moral examples from bad. In addition to reason, one must also benefit from revelational guidelines in understanding and proving moral issues, and paying attention to these two sources together can give the human being the correct insight into all issues (Javadi Amoli, 1378, Vol. 5: 387).

The fundamental question that this research seeks to answer is whether self-founded reason can resolve conflicts between personal interest and the common good? This research attempts to present Ayātollah Javadi Amoli's perspective on Sidgwick's theory, to critique and analyze the position of reason in this theory, and to clarify the challenges that reason faces in explaining moral propositions.

Methodology

In this research, by using the descriptive-analytical method, an attempt is made to analyze and explain the position of reason in Sidgwick's moral philosophy and its criticism from the perspective of Ayātollah Javadi Amoli.

Findings

Aware of the challenges facing utilitarianism, Henry Sidgwick sought to provide a revised version of it that would be responsive to criticism while preserving its basic principles. Sidgwick places particular importance on intuition as an important source of moral knowledge. He divides intuition into two main types:

A. Rational Intuitions: These are fundamental principles that are understood through rational argument without the need for sensory experience. For example, the principle of equality, which states that "every person should be given the same amount of consideration as every other person enjoys," is a rational intuition (Sidgwick, 1907: 78).

B. Perceptual Intuitions: These intuitions are direct moral judgments about specific situations. For example, when we see someone helping another, we intuitively understand that this action is a good one (Sidgwick, 1907: 79).

Sidgwick believes that rational intuitions provide a solid basis for a moral system. Peter Singer says in this regard: “For Sidgwick, intuition is valid only when it is self-evident” (Singer, 1974: 498).

In his works, Ayātollah Javadi Amoli has analyzed and criticized Western ethical schools and has also evaluated and reflected on Utilitarianism. Ayātollah Javadi Amoli believes that the human intellect, due to its limitations and worldly attachments, is unable to discern the true and long-term interests of man. He emphasizes that the partial intellect is captive to sensual desires and selfish motives and cannot judge completely impartially and fairly. As a result, relying on partial intellect to determine the moral value of an action can lead to unpleasant results. In other words, an action that appears to provide the greatest happiness for the greatest number of people in the short run may cause irreparable harm to society in the long run. From the perspective of Ayātollah Javadi Amoli, partial intellect, without the guidance of revelation, cannot fully understand the truths and, as a result, cannot be a reliable basis for ethics (Javadi Amoli, 1387: 155).

Conclusion

By exploring the position of reason in Henry Sidgwick's moral theory and critiquing it from the perspective of Ayātollah Javadi Amoli, this article provides a deep understanding of the points of convergence and divergence between the two Western and Islamic philosophical traditions in this regard. By expressing and explaining the theory of Intuitive Utilitarianism, Sidgwick believes that some fundamental moral principles are clearly and intuitively apparent to us, and these principles can be used as a guide to determining the consequences of an action. From Sidgwick's perspective, reason can help us recognize fundamental moral principles that seem intuitively correct and at the same time are consistent with rational rules. In Sidgwick's view, reason is understood primarily in the sense of a calculating and reasoning-intuitive reason whose primary function is to weigh the consequences of actions in order to achieve the greatest good. This approach, despite its attempt at comprehensiveness, neglects the teleological and existential nature of the good and the true interest of man. In contrast, Ayātollah Javadi Amoli's view, based on the foundations of Islamic philosophy and Transcendent Wisdom, views reason on a more fundamental and existential level. In this view, reason is not simply a tool for calculating consequences, but rather a manifestation of innate reason that stems from the source of revelation and rational intuition and seeks to understand existential truths and the true interests of man.

References

- Bryce, James (2016), *Henry Sidgwick: Studies in Contemporary Biography*, New York: Macmillan.
- De Lazari-Radek, Katarzyna; Singer, Peter (2014), *The Point of View of the Universe: Sidgwick and Contemporary Ethics*, Oxford: Oxford University Press.
- Javadi Amoli, Abdullah (1378), *Tāsnim*, Qom: Isra.
- Javadi Amoli, Abdullah (1387), *Principles of Ethics in the Quran*, Qom: Isra
- Nakano-Okuno, Mariko (2011), *Sidgwick and Contemporary Utilitarianism*, London: Palgrave Macmillan

- Phillips, David (2011), *Sidgwickian Ethics*, Oxford: Oxford University Press.
- Schneewind, Jerome (1977), *Sidgwick's Ethics and Victorian Moral Philosophy*, Oxford: Clarendon Press.
- Schultz, Bart (2004), *Henry Sidgwick: Eye of The Universe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Shaver, Robert (2009), *Rational Egoism: A Selective and Critical History*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Shaver, Robert (2009), *Rational Egoism: A Selective and Critical History*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sidgwick, Henry (1378), *The Methods of Ethics*, London: Macmillan.
- Sidgwick, Henry (1898), *Practical Ethics; a Collection of Addresses and Essays*, New York: Macmillan.
- Sidgwick, Henry (1907), *The Methods of Ethics*, London: Macmillan.
- Sidgwick, Henry (2009), *The Ethics of Conformity and Subscription*, Whitefish: Kessinger Publishing.
- Singer, Peter (1974), *Sidgwick and Reflective Equilibrium*, *Monist*, Vol.58, No.3
- Singer, Peter (1974), *Sidgwick and Reflective Equilibrium*, *Monist*, Vol.58, No.3
- Skelton, Anthony (2006), *Henry Sidgwick's Practical Ethics: A Defense*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Skelton, Anthony (2025), *Sidgwick's Ethics*, Cambridge: Cambridge University Press.

جایگاه عقل در پیامدگرایی مبتنی بر شهود و نقد آن از منظر آیت‌الله جوادی آملی

عبدالله حسینی اسکندیان* | فرشته ابوالحسنی نیارکی** ID

چکیده

علمی - پژوهشی

یکی از مباحث مهم در فلسفه اخلاق، تبیین منابع اثرگذار در تبیین احکام اخلاقی است. در این بین، از دیرباز بحث‌های عمیقی در تبیین جایگاه و قلمروی عقل در اخلاق صورت گرفته و برخی منتهای سخن را تا بدانجا رسانیده‌اند که منشأ گزاره‌های اخلاقی را عقل و اصول عقلانی دانسته‌اند. هنری سیجویک در فلسفه اخلاق خود، به دنبال یافتن مبنایی عینی و جهان‌شمول برای قضاوت‌های اخلاقی است و شهود عقلانی را عاملی اساسی در کشف اصول اخلاقی و ارزش‌های اخلاقی می‌داند که غایت آن‌ها، بهینه‌سازی نتایج و پیامدهای اعمال است. وی با تمایز قائل شدن میان انواع مختلف شهود، بر نقش عقل در پالایش و نظام‌مندسازی این شهودها تأکید می‌کند تا از تناقضات و نسبت‌گرایی اخلاقی جلوگیری کند. در مقابل، آیت‌الله جوادی آملی، با اتکا بر مبانی فلسفه اسلامی و آموزه‌های وحیانی، علاوه بر اینکه عقل را منبعی اساسی در حوزه اخلاق می‌داند و حتی در مواردی قائل به استقلال عقل در این حوزه است، اما برخلاف سیجویک از وحی که خود منبع ارزشمند دیگری در این حوزه است، غفلت نمی‌ورزد. در این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی و با رویکرد انتقادی سعی بر این است تا ضمن تبیین جایگاه عقل در نظریه اخلاقی سیجویک به نقد آن از منظر آیت‌الله جوادی آملی پرداخته شود. سیجویک به دنبال ایجاد یک نظام اخلاقی مبتنی بر شهودهای عقلانی است، اما آیت‌الله جوادی آملی علاوه بر تأکید بر نقش عقل در حوزه اخلاق به ضرورت اتکا و توجه به وحی و معنویت نیز در این زمینه تأکید دارند و رویکرد پیامدگرایانه مبتنی بر شهود صرف را فاقد پشتوانه کافی برای دستیابی به سعادت حقیقی انسان می‌داند.

کلیدواژه‌ها: اخلاق، عقل، پیامدگرایی مبتنی بر شهود، جوادی آملی، سیجویک.

این مقاله برگرفته از طرح تحقیقاتی پسادکتری با حمایت دانشگاه مازندران و با شماره قرارداد ۳۳/۳۳۴۶۰ می‌باشد.

* محقق پسادکتری، گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

(hosseinieskandianabdullah@gmail.com)

** دانشیار گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران. (f.abolhasani@umz.ac.ir)

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۲/۱۶؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۵/۰۲/۱۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۲۲؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۳/۰۲)

□ حسینی اسکندیان، عبدالله؛ ابوالحسنی نیارکی، فرشته (۱۴۰۵). جایگاه عقل در پیامدگرایی مبتنی بر شهود و نقد آن از منظر آیت‌الله جوادی آملی، *فصلنامه*

اخلاق و وحیانی، ۱ (۳۸)، ۲۷-۶۴. | doi: 10.22034/re.2026.565212.2143

مقدمه

یکی از مباحث مهم در حوزه اخلاق چه از جهت شناخت فضائل اخلاقی و چه از جهت عمل کردن بدان فضائل، امکان شناخت عوامل مؤثر بر گزاره‌های اخلاقی همچون احساسات و عواطف، عقل و استدلال، وجدان، فهم عرفی و... است؛ بدین معنا که هریک از این عوامل می‌تواند بر شناخت ما از اخلاقیات یا ایجاد انگیزه در انجام فعل اخلاقی مؤثر باشد. در فلسفه اسلامی، عقل دو حیطة اساسی دارد؛ عقل نظری و عقل عملی. عقل نظری در چهار مرتبه هیولایی، بالملکه، بالفعل، و بالمستفاد در نظر گرفته می‌شود و ادراک کلیات جزو کارکردهای آن است و عقل عملی نیز به چهار مرتبه تجلیه، تخلیه، تحلیل، و فنا تقسیم می‌شود و کارکرد اصلی آن تشخیص خوب و بد اعمال و رسیدن به خلق نیکو است. برخی از اندیشمندان با توجه به کارکرد اصلی عقل عملی، هدف علم اخلاق را نیز تهذیب خلق و نیل به خلق نیکو می‌دانند (بدوی، ۱۹۷۶، ص ۱۰؛ جعفری، ۱۳۵۷، ج ۱۴، ص ۷۵).

هنری سیدجویک^۱ (۱۸۳۸-۱۹۰۰) فیلسوف اخلاق انگلیسی، معتقد است که اخلاق نباید صرفاً بر اساس احساسات یا عرف و عادت بنا شود، بلکه باید بر پایه اصولی استوار باشد که عقل بتواند آنها را درک و تصدیق کند. وی برای دستیابی به این اصول، به شهود عقلانی متوسل می‌شود و نظریه خود در این راستا را پیامدگرایی مبتنی بر شهود می‌خواند. پیامدگرایی مبتنی بر شهود سیدجویک با تاکید بر اهمیت اصول اخلاقی بنیادین و نقش شهود در تعیین رفتار اخلاقی، نشان می‌دهد که اخلاق، صرفاً یک مسئله محاسبه لذت و درد نیست، بلکه نیازمند استدلال عقلانی، تأمل فلسفی و حساسیت اخلاقی است (Shaver, 2009: p 45). به عبارت دیگر، سیدجویک معتقد است که ما نمی‌توانیم صرفاً با محاسبه پیامدهای هر عمل، به درستی یا نادرستی آن پی ببریم. بلکه نیازمند شهودهای اخلاقی و عقلانی بنیادین هستیم که به ما در ارزیابی پیامدها و انتخاب بهترین عمل کمک کنند. برخلاف سیدجویک، آیت‌الله جوادی آملی، خاستگاه گزاره‌های اخلاقی را صرفاً منحصر در عقل و شهود عقلانی نمی‌داند، بلکه در کنار عقل، وحی، فطرت و تجربه را نیز مطرح می‌کنند. از منظر ایشان، خداوند متعال ادراک زیبایی و زشتی کلیات مسائل اخلاقی را در نهاد انسان به ودیعت نهاده و به آنان عقل و فطرتی عطا کرده تا مصادیق نیک اخلاقی را از زشت باز شناسند و

1. Henry Sidgwick (1838-1900)

در کنار عقل باید از رهنمودهای وحیانی نیز در ادراک و اثبات مسائل اخلاقی بهره برد و توجه توأمان به این دو منبع می‌تواند بینش صحیح را در تمامی مسائل به انسان اعلا نماید (جوادی آملی، ۱۳۷۸، ج ۵، ص ۳۸۷). سؤال اساسی که این تحقیق به دنبال پاسخگویی به آن است، این است که آیا عقل خودبنیاد می‌تواند تعارضات میان منفعت شخصی و خیر همگانی را برطرف نماید؟ سیجویک اگرچه با تکیه بر شهودهای عقلانی سعی نموده تا در نظریه اخلاقی خود به حل تعارض میان منفعت شخصی و خیر همگانی بپردازد، و اگرچه نظریه وی از بسیاری از نقدهایی که فایده‌گرایی با آن مواجه است، مبری است اما با تکیه صرف بر عقل بشری و شهودی که آن را نیز منتج از عقل و اصول عقلانی می‌داند، هم در حوزه شناخت و هم در حوزه عمل به ارزش‌های اخلاقی با چالش‌های اساسی روبه‌روست که در این تحقیق سعی بر این است تا با عرضه کردن دیدگاه آیت‌الله جوادی آملی بر نظریه سیجویک، به نقد و تحلیل جایگاه عقل در این نظریه پرداخته شود و چالش‌هایی را که عقل در تبیین گزاره‌های اخلاقی با آن مواجه است، روشن گردد.

پیشینه تحقیق

یافته‌های محقق حاکی از آن است که تاکنون تحقیقی که به بررسی جایگاه عقل در نظریه پیامدگرایی مبتنی بر شهود سیجویک و نقد آن از منظر آیت‌الله جوادی آملی بپردازد، صورت نگرفته اما از جمله مقالات مرتبط در این زمینه می‌توان به این موارد اشاره نمود؛ فلاح و شهریاری (۱۴۰۲)، «نقش ارزش اخلاقی در تحول وجودی انسان از منظر آیت‌الله جوادی آملی»؛ احمدی و مدرس (۱۳۹۵)، «بررسی دیدگاه آیت‌الله جوادی آملی در مسئله باید و هست»؛ ملایوسفی و دیگران (۱۳۹۱)، «نقد اخلاق تکاملی با تکیه بر آراء سیجویک» و عبدالآبادی (۱۳۹۰)، «تحلیلی از شهودگرایی اخلاقی هنری سیجویک و نقدی بر آن».

وجه ابتکار این تحقیق اولاً، تبیین جایگاه عقل در پیامدگرایی مبتنی بر شهود هنری سیجویک و ثانیاً، نقد آن از منظر آیت‌الله جوادی آملی است که قبلاً تحقیقی در این راستا صورت نپذیرفته است.

۱. دیدگاه سیجویک

هنری سیجویک، فیلسوف برجسته انگلیسی قرن نوزدهم، به عنوان یکی از چهره‌های کلیدی در فلسفه اخلاق مدرن شناخته می‌شود. وی سهم بسزایی در درک و تحلیل نظام‌های اخلاقی گوناگون داشته و رویکردی دقیق و انتقادی را در پیش گرفت و با بررسی دقیق استدلال‌ها و مبانی

معرفت‌شناختی هر نظام، تلاش کرد تا به یک نظام اخلاقی جامع و معقول دست یابد و با ترکیب دو نظریه پیامدگرایی و شهودگرایی، نظریه خود را تحت‌عنوان پیامدگرایی مبتنی بر شهود ابراز داشت. برای درک بهتر دیدگاه سیجویک، لازم است ابتدا با طور مختصر به مفاهیم کلیدی پیامدگرایی و شهودگرایی اشاره شود. پیامدگرایی^۱ در کلی‌ترین تعریف خود، دیدگاهی است که درستی یا نادرستی یک عمل را بر اساس پیامدهای آن ارزیابی می‌کند (صانعی، ۱۳۶۸، ص ۵۰). بر این اساس، عملی درست است که بهترین پیامدها را در مقایسه با سایر اعمال ممکن به دنبال داشته باشد. صورت‌های گوناگونی از پیامدگرایی وجود دارد که بسته به تعریف "بهترین پیامدها" از یکدیگر متمایز می‌شوند. برای مثال، فایده‌گرایی^۲ که یکی از مشهورترین اشکال پیامدگرایی است، "بهترین پیامدها" را به عنوان "بیشترین خوشبختی برای بیشترین تعداد افراد" تعریف می‌کند (بیک‌حرفه، ۱۳۹۴، ص ۱۴). سیجویک صراحتاً خود را فایده‌گرا خوانده است اما با فایده‌گرایی جرمی بنتام و میل مخالف بود و با طرح مبانی و اصول جدیدی در مکتب فایده‌گرایی سعی در حل چالش‌هایی داشت که این مکتب با آن مواجه بود (Skelton, 2006: p 202; Sidgwick, 1898: p 31)

در مقابل، شهودگرایی^۳ بر نقش محوری شهود در شناخت اصول اخلاقی تاکید می‌کند. شهودگرایان معتقدند که ما می‌توانیم به طور مستقیم و بدون نیاز به استدلال یا تجربه، به برخی از حقایق اخلاقی دست یابیم. این حقایق، اصول بنیادینی هستند که به عنوان مبنای نظام اخلاقی عمل می‌کنند (وارنوک، ۱۳۸۰، ص ۲۷۱؛ کاپلستون، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۱۰۵). شهودگرایان در مورد محتوای این اصول شهودی و همچنین در مورد چگونگی شناخت آن‌ها با یکدیگر اختلاف نظر دارند. برخی از آن‌ها معتقدند که شهود ما قادر به تشخیص وظایف خاصی مانند وفای به عهد یا صداقت است، در حالی که برخی دیگر بر این باورند که شهود به ما اصول عامی‌تری مانند اصل عدالت یا اصل خیرخواهی را نشان می‌دهد (مور، ۱۳۸۵، ص ۱۲۳-۱۲۶؛ هر، ۱۳۹۶، ص ۱۴۳).

حال با در نظر گرفتن این مفاهیم، می‌توانیم به دیدگاه سیجویک درباره پیامدگرایی شهودی بپردازیم. سیجویک در روش‌های اخلاق نشان می‌دهد که چگونه می‌توان عناصر شهودگرایی را در

1 Consequentialism

2 Utilitarianism

3 Intuitionism

یک چارچوب پیامدگرایانه ادغام کرد. او استدلال می‌کند که برخی اصول اخلاقی بنیادین، به وضوح و به طور شهودی برای ما آشکار هستند و این اصول می‌توانند به عنوان راهنمایی برای تعیین پیامدهای یک عمل مورد استفاده قرار گیرند (Sidgwick, 1907: 27). به عبارت دیگر، سیجویک معتقد است که شهود ما قادر به تشخیص برخی از ویژگی‌های ذاتی خوب در پیامدهاست و این شناخت شهودی می‌تواند به ما در ارزیابی و انتخاب اعمال درست کمک کند.

مهم‌ترین جنبه‌ای که سیجویک را از سایر پیامدگرایان متمایز می‌کند، تاکید او بر نقطه‌نظر جهان شمول^۱ است. وی معتقد است که در ارزیابی پیامدهای یک عمل، نباید صرفاً منافع شخصی یا گروهی را در نظر گرفت، بلکه باید به طور بی‌طرفانه و از دیدگاه یک ناظر بی‌طرف، به بررسی تمام پیامدهای ممکن برای تمام افراد ذی‌نفع پرداخت. این دیدگاه جهان شمول، نوعی تعهد به عدالت و برابری را در رویکرد پیامدگرایانه سیجویک وارد می‌کند.

سیجویک همچنین به این مهم اشاره می‌کند که شهود ما همیشه قابل اعتماد نیست و ممکن است تحت تأثیر تعصبات فرهنگی، منافع شخصی یا عادات ذهنی قرار گیرد. بنابراین، وی بر اهمیت تفکر انتقادی و بررسی دقیق شهودهای خود تاکید می‌کند. او معتقد است که برای رسیدن به یک نظام اخلاقی معقول، باید تلاش کنیم تا شهودهایمان را تا حد امکان پالایش کرده و آن‌ها را با استدلال و تجربه هماهنگ سازیم (همان، ص ۴۵).

در واقع، سیجویک رویکردی ترکیبی را در پیش می‌گیرد. وی ضمن پذیرش نقش شهود عقلانی در شناخت اصول اخلاقی، بر اهمیت پیامدگرایی در ارزیابی اعمال و سیاست‌ها تاکید می‌کند. او معتقد است که ما باید از شهودهای عقلانی خود برای تعیین اهداف و ارزش‌های اخلاقی استفاده کنیم و سپس با بررسی پیامدهای احتمالی اعمال مختلف، بهترین راه دستیابی به این اهداف را انتخاب نماییم.

۱-۱. پیامدگرایی مبتنی بر شهود

درک اهمیت نظریه سیجویک نیازمند توجه به زمینه‌های تاریخی و فلسفی شکل‌گیری آن است. فایده‌گرایی، به عنوان یک نظریه اخلاقی، بر این اصل استوار است که فعل اخلاقی، فعلی است که

1. The point of view of the universe

بیشترین میزان خوشبختی را برای بیشترین تعداد افراد به ارمغان آورد. بنیان‌گذاران این مکتب، جرمی بنتام و جان استوارت میل، با تکیه بر محاسبه لذت و رنج، سعی داشتند روشی عینی برای تعیین درست و نادرست اخلاقی ارائه دهند. با این حال، فایده‌گرایی با چالش‌های متعددی روبرو بود که زمینه‌ساز ظهور نظریات دیگری در این راستا بود؛ برخی از این نظریات برخلاف فایده‌گرایی و برخی دیگر نیز در جهت اصلاح و تکامل این نظریه بود (ادواردز، ۱۳۷۸، ص ۱۵۶؛ پالمر، ۱۳۸۸، ص ۱۳۰؛ فرانکنا، ۱۳۷۶، ص ۲۵).

هنری سیجویک با آگاهی از چالش‌هایی که فایده‌گرایی با آن مواجه بود، به دنبال ارائه یک نسخه اصلاح‌شده از آن بود که در عین حفظ اصول اساسی آن، بتواند پاسخگویی انتقادات باشد. وی در کتاب روش‌های اخلاق به بررسی سه روش اصلی برای تعیین درست و نادرست اخلاقی پرداخت: خودگرایی، شهودگرایی و فایده‌گرایی. سیجویک معتقد است که هر یک از این روش‌ها با مشکلات و تناقضاتی روبرو هستند، اما در نهایت، فایده‌گرایی را به عنوان معقول‌ترین گزینه برمی‌گزیند، مشروط بر اینکه با درک شهودی اخلاق تقویت شود و نهایتاً از نظریه وی به عنوان "پیامدگرایی مبتنی بر شهود" یاد می‌شود. تکیه بر شهود عقلانی در حل تعارضات اخلاقی از ویژگی‌های برجسته‌ی نظریه اخلاقی سیجویک است.

پیامدگرایی مبتنی بر شهود سیجویک با تأکید بر اهمیت اصول اخلاقی بنیادین و نقش شهود در تعیین رفتار اخلاقی، نشان می‌دهد که اخلاق، صرفاً یک مسئله محاسبه لذت و درد نیست، بلکه نیازمند استدلال عقلانی، تأمل فلسفی و حساسیت اخلاقی است. نظریه سیجویک با فایده‌گرایان که صرفاً به محاسبه لذت و درد اکتفا می‌کنند، تفاوت اساسی دارد؛ چراکه سیجویک به اهمیت اصول اخلاقی بنیادین و شهودهای اخلاقی در تعیین رفتار اخلاقی تأکید می‌کند (Shaver, 2009: 45). به عبارت دیگر، سیجویک معتقد است که ما نمی‌توانیم صرفاً با محاسبه پیامدهای هر عمل، به درستی یا نادرستی آن پی ببریم. بلکه نیازمند شهودهای اخلاقی و اصولی بنیادین هستیم که به ما در ارزیابی پیامدها و انتخاب بهترین عمل کمک کنند.

سیجویک به شهود، به عنوان یک منبع مهم معرفت اخلاقی اهمیت ویژه‌ای می‌دهد. وی شهود را به دو نوع اصلی تقسیم می‌کند:

الف. شهودهای عقلی: این شهودها، اصولی بنیادین هستند که از طریق استدلال عقلی و بدون

نیاز به تجربه حسی، ادراک می‌شوند. به عنوان مثال، اصل برابری بیان می‌کند "هر فرد باید به همان اندازه مورد توجه قرار گیرد که هر فرد دیگر از آن بهره‌مند است"، یک شهود عقلی است (Sidgwick, 1907: p 78).

ب. شهودهای ادراکی: این شهودها، قضاوت‌های اخلاقی مستقیم در مورد موقعیت‌های خاص هستند. به عنوان مثال، وقتی می‌بینیم که کسی به دیگری کمک می‌کند، به طور شهودی درک می‌کنیم که این عمل، عملی نیک است (Sidgwick, 1907: p 79).

سیجویک معتقد است که شهودهای عقلی، مبنای محکمی برای نظام اخلاقی فراهم می‌کنند. این شهودها، اصول اخلاقی بنیادینی هستند که از طریق استدلال و تامل عقلانی قابل دفاع هستند و می‌توانند به عنوان راهنمایی برای تصمیم‌گیری‌های اخلاقی عمل کنند. البته هر شهود عقلانی از چنین کارآمدی برخوردار نیست و صرفاً شهودهای عقلانی بدیهی چنین کارکرد مثبتی در تصمیم‌گیری‌های اخلاقی دارند. پیتر سینگر در این باره می‌گوید: «برای سیجویک، شهود تنها زمانی معتبر است که خودبدیهی باشد» (Singer, 1974: p 498). از منظر سیجویک، شهودهای بدیهی ضرورتی عقلانی را بیان می‌کنند که ذهن آگاه نمی‌تواند به شکلی سازگار آن را انکار کند. وی چهار معیار و وضوح مفهومی، سازگاری درونی، مورد توافق فاعلان اخلاقی، و انسجام با دیگر اصول بدیهی را برای شهودهای بدیهی ذکر کرده است (Sidgwick, 1907: p 67).

۱-۲. اصول نظریه

نظریه پیامدگرایی مبتنی بر شهود سیجویک بر ۴ اصل اساسی استوار است که عبارتند از:

۱-۱-۲. اصل خوشبختی همگانی^۱

این اصل، هسته اصلی نظریه سیجویک را تشکیل می‌دهد. سیجویک معتقد است که عمل اخلاقی صحیح، عملی است که حداکثر خوشبختی را برای بیشترین تعداد افراد به ارمغان می‌آورد. این اصل، گرایشی جهان‌شمول دارد، بدین معنا که خوشبختی همه افراد، از جمله خود عامل اخلاقی، باید در نظر گرفته شود. این اصل، به تعبیر سیجویک، یک شهود بدیهی است که بر پایه عقلانیت استوار است (Sidgwick, 2009: p 67).

۱-۲-۲. اصل بی طرفی^۱

این اصل، به این حقیقت اشاره دارد که در محاسبه خوشبختی، نباید هیچ تفاوتی بین افراد قائل شد. خوشبختی هر فرد، صرف نظر از هویت، نژاد، جنسیت یا موقعیت اجتماعی او، باید به طور مساوی در نظر گرفته شود. این اصل، به جلوگیری از تبعیض و بی عدالتی در تصمیم‌گیری‌های اخلاقی کمک می‌کند. سیجویک استدلال می‌کند که این اصل نیز، از طریق شهود عقلانی قابل درک است (همان).

۱-۲-۳. اصل احتیاط عقلانی^۲

این اصل، بدین معناست که ما باید به همان اندازه که برای خوشبختی کنونی خود ارزش قائل هستیم، برای خوشبختی آینده خود نیز ارزش قائل باشیم. این اصل، از تصمیم‌گیری‌های کوتاه‌بینانه و خودخواهانه جلوگیری می‌کند و ما را تشویق می‌کند تا پیامدهای بلندمدت اعمال خود را در نظر بگیریم. سیجویک این اصل را نیز یک شهود بنیادی می‌داند که از دل عقلانیت برمی‌خیزد (Bryce, 2016: 90).

۱-۲-۴. اصل شهود^۳

همانطور که اشاره شد، سیجویک نقش مهمی برای شهود در اخلاق قائل است. وی معتقد است که برخی از اصول اخلاقی بنیادی، مانند اصول فوق، از طریق شهود عقلانی قابل درک هستند. منظور از شهود عقلانی، یک نوع درک مستقیم و بی‌واسطه از حقیقت است که بر پایه استدلال و تعقل استوار است. این شهودها، نه تنها مبنایی برای اخلاق فراهم می‌کنند، بلکه به ما کمک می‌کنند تا در موقعیت‌های پیچیده اخلاقی، تصمیم‌گیری‌های بهتری داشته باشیم.

۱-۳. جایگاه عقل

سیجویک در آثار خویش به دنبال ایجاد یک نظام اخلاقی عقلانی و منسجم است. وی معتقد است که اخلاق نباید صرفاً بر اساس احساسات یا عرف و عادت بنا شود، بلکه باید بر پایه اصولی استوار باشد که عقل بتواند آنها را درک و تصدیق کند. وی برای دستیابی به این اصول، به "شهود

-
1. The Principle of Impartiality
 2. The Principle of Rational Benevolence
 3. The Principle of Intuition

عقلانی "متوسل می‌شود. شهود، در این معنا، توانایی عقل در درک مستقیم و بی‌واسطه حقایق اخلاقی بنیادین است. سیجویک بر این باور است که اصول اولیه اخلاق، مانند اصل عدالت (که بیان می‌کند باید با همه افراد به طور یکسان رفتار شود) و اصل خیرخواهی (که بیان می‌کند باید برای بیشترین تعداد افراد، بیشترین میزان خوشبختی را فراهم کرد)، از طریق شهود عقلانی قابل درک هستند (De Lazari-Radek and Singer, 2014: p 70)

با این حال، سیجویک به این نکته واقف است که شهود عقلانی می‌تواند در معرض خطا و اشتباه باشد. به همین دلیل، وی تلاش می‌کند تا شهودهای اخلاقی را مورد آزمون و بررسی قرار دهد و از طریق "آزمون انسجام" آنها را پالایش کند (Sidgwick, 1898, p 18). این آزمون بدین معناست که اگر دو یا چند شهود با یکدیگر در تعارض باشند، باید سعی کرد تا با تحلیل و بررسی دقیق‌تر، به شهودهایی دست یافت که با یکدیگر سازگار و هماهنگ باشند.

به باور سیجویک، شهود نقطه‌ی آغاز است، نه پایان. سیجویک تحلیل اخلاقی را از شهودهای بدیهی عقل آغاز می‌کند - مثلاً گزاره‌هایی نظیر «باید انصاف داشت» یا «خیر هر فرد به‌طور برابر ارزش دارد» - این‌ها برای او معرفت‌های آغازین‌اند، اما او می‌پذیرد که شهودهای افراد ممکن است متعارض یا مبهم باشند. بنابراین بداهت صرف یک گزاره کافی نیست تا آن را اصل یقینی بنامیم. در این مرحله، سیجویک از آزمون انسجام استفاده می‌کند تا بررسی کند آیا شهودهای بدیهی مختلف با یکدیگر و با کل شبکه‌ی اصول اخلاقی هماهنگ هستند یا نه. بداهت معتبر تنها زمانی پذیرفتنی است که با دیگر بداهت‌ها ناسازگار نباشد. این آزمون نقش «فیلتری عقلانی» دارد؛ یعنی از میان شهودهای گوناگون، فقط آنهایی باقی می‌مانند که چهار شرط پیش‌گفته شده درباره‌ی شهودهای بدیهی - یعنی وضوح مفهومی، سازگاری درونی، موردتوافق فاعلان اخلاقی، و انسجام با دیگر اصول بدیهی - را داشته باشند.

بنابراین، سیجویک، با تأکید بر عقل و شهود عقلانی، تلاش می‌کند تا یک مبنای عینی و جهان‌شمول برای اخلاق فراهم کند. از منظر وی، اصول اخلاقی باید به گونه‌ای باشند که برای همه افراد، در هر زمان و مکانی، قابل پذیرش و الزام‌آور باشند.

۱-۴. کارکردهای عقل در حوزه اخلاق

در این بخش به بررسی کارکردهای عقل در حوزه اخلاق از منظر سیجویک می‌پردازیم.

۱-۴-۱. ابزار تحلیل و ارزیابی نظام‌های اخلاقی

نخستین و مهم‌ترین کارکرد عقل در دیدگاه سیجویک، نقش آن به عنوان ابزاری برای تحلیل و ارزیابی نظام‌های مختلف اخلاقی است. سیجویک، برخلاف برخی فیلسوفان اخلاق که با تکیه بر سنت، احساسات یا مذهب به عنوان مبنای اخلاق تأکید می‌کنند، معتقد است که نظام‌های اخلاقی باید تحت واریسی دقیق عقل قرار گیرند. سیجویک در کتاب روش‌های اخلاق به بررسی سیستماتیک خودگرایی عقلانی^۱، شهودگرایی و فایده‌گرایی پرداخته و تلاش کرده تا نقاط قوت و ضعف هر یک را با استفاده از استدلال منطقی و قواعد عقلی نشان دهد.

به عنوان مثال، سیجویک در بررسی خودگرایی عقلانی، این پرسش را مطرح می‌کند که آیا واقعاً می‌توان به طور منطقی و عقلانی منافع فردی را به عنوان تنها مبنای اخلاق در نظر گرفت؟ وی استدلال می‌کند که اگرچه هر فرد به طور طبیعی به دنبال حداکثری نمودن منافع خود است، اما این امر لزوماً به معنای آن نیست که باید تنها به منافع خود اهمیت دهد و منافع دیگران را نادیده بگیرد. (Sidgwick, 1907: 25).

رویکرد سیجویک به اخلاق، رویکردی تقادانه، سیستماتیک و مبتنی بر عقل است. وی در آثار خود با بررسی دقیق و وسواس‌گونه نظام‌های اخلاقی مختلف، سعی نموده تا به درک عمیق‌تری از ماهیت اخلاق و اصول بنیادین آن دست یابد و بر همین مبنا به تحلیل نظام‌های اخلاقی مختلف پرداخته است.

۱-۴-۲. کشف اصول اخلاقی بنیادین (شهودگرایی عقلانی)

سیجویک به وجود شهودهای عقلانی^۲ معتقد است که به باور وی، اصول اخلاقی بنیادینی را به ما نشان می‌دهند که از طریق استدلال منطقی قابل اثبات نیستند، اما در عین حال، مستلزم تصدیق عقلانی هستند. به عبارت دیگر، سیجویک معتقد است که عقل می‌تواند به ما کمک کند تا اصول اخلاقی بنیادی را تشخیص دهیم که به طور شهودی درست به نظر می‌رسند و در عین حال با قواعد عقلانی نیز سازگار هستند. این دیدگاه، او را در زمره شهودگرایان عقلانی قرار می‌دهد (Schneewind, 1977: p 45).

1. Rational egoism
2. Rational intuitions

به عنوان نمونه، سیجویک به اصل بی طرفی^۱ اشاره می‌کند که به موجب آن، باید با تمام افراد به طور یکسان رفتار کرد و منافع هیچ فردی را بر منافع دیگران ترجیح نداد، مگر آنکه دلیل موجهی برای این ترجیح وجود داشته باشد. سیجویک استدلال می‌کند که این اصل، یک اصل اخلاقی بنیادین است که به طور شهودی درست به نظر می‌رسد و در عین حال با قواعد عقلانی نیز سازگار است (Sidgwick, 1907: 30). به نظر سیجویک، عقل به ما کمک می‌کند تا اصول اینچنینی را به درستی درک کرده و آن را در موقعیت‌های مختلف اخلاقی به کار ببریم

۳-۴-۱. هماهنگ‌سازی اصول اخلاقی و حل تعارضات

یکی از کارکردهای مهم عقل در دیدگاه سیجویک، نقش آن به عنوان ابزاری برای هماهنگ‌سازی اصول مختلف اخلاقی و حل تعارضات بین آنها است. سیجویک معتقد است که نظام‌های اخلاقی مختلف، اغلب شامل اصول و قواعدی هستند که با یکدیگر در تعارض اند. به عنوان مثال، اصل رعایت عدالت ممکن است با اصل به حداکثر رساندن سودمندی عمومی در تعارض باشد. در چنین مواردی، عقل می‌تواند به ما کمک کند تا تعارضات را حل کرده و راه‌حلی پیدا کنیم که هم با اصول اخلاقی بنیادین سازگار باشد و هم منافع طرف‌های مختلف را در نظر بگیرد (Sidgwick, 2009: p 40).

سیجویک به عنوان یک پیامدگرا، معتقد است که هدف نهایی اخلاق، به حداکثر رساندن خوشبختی و کاهش رنج و درد است. با این حال، وی آگاه است که این اصل، می‌تواند منجر به پیامدهای ناعادلانه شود. به عنوان مثال، ممکن است در شرایطی، به حداکثر رساندن سودمندی عمومی مستلزم قربانی کردن منافع اقلیت کوچکی از افراد باشد. سیجویک در چنین مواردی، تأکید می‌کند که باید با دقت و احتیاط عمل کرد و تا حد امکان، تلاش کرد تا منافع همه افراد را در نظر گرفت. وی معتقد است که عقل می‌تواند به ما کمک کند تا راه‌حلی پیدا کنیم که هم به حداکثر رساندن سودمندی عمومی کمک کند و هم از حقوق و منافع اقلیت‌ها محافظت نماید.

۴-۴-۱. نقش عقل در کاربرد قواعد اخلاقی در موقعیت‌های خاص

سیجویک معتقد است که قواعد اخلاقی کلی، نمی‌توانند به طور کامل برای تمام موقعیت‌های اخلاقی مناسب باشند و در بسیاری از موارد، لازم است تا با استفاده از عقل و استدلال منطقی، قواعد کلی را با شرایط خاص هر موقعیت تطبیق دهیم. به عنوان مثال، قاعده "دروغ نگفتن" یک

1. Principle of impartiality

قاعده اخلاقی کلی است که تقریباً همه افراد به آن اعتقاد دارند. با این حال، در شرایط خاص، ممکن است دروغ گفتن نه تنها مجاز، بلکه حتی ضروری باشد. به عنوان مثال، اگر یک قاتل از شما بپرسد که آیا دوست شما در خانه است، ممکن است لازم باشد که دروغ بگویید تا از جان او محافظت کنید. سیجویک معتقد است که در چنین مواردی، باید با استفاده از عقل و در نظر گرفتن تمام جوانب موضوع، تصمیم بگیریم که آیا دروغ گفتن مجاز است یا خیر (Sidgwick, 1898: 16).

از اندیشه سیجویک می‌توان استنباط نمود که در چنین شرایط خاصی باید میان قاعده‌گرایی و پیامدگرایی فعل‌نگر تمایز قائل شد. قاعده‌گرایی معمولاً بر تبعیت از قواعد عمومی و کلی تکیه دارد، نه محاسبه‌ی مستقیم هر مورد اخلاقی. اما در موقعیت‌های استثنایی، قواعد عمومی ممکن است توان حل مسئله را از دست بدهند یا حتی به نتیجه‌ی نامطلوب برسند. در چنین شرایطی، با استنباط از اندیشه سیجویک، باید مستقیماً به اصل «بیشترین خوشبختی برای بیشترین کسان» متوسل شد. این بدان معناست که معیار نهایی داور، پیامد واقعی فعل است، نه صرفاً انطباق آن با قاعده‌ی از پیش تعیین‌شده. بنابراین در بحران‌ها، اعتبار اخلاقی یک عمل نه از شکل قاعده‌مند آن، بلکه از نتیجه‌ی آن سنجیده می‌شود.

۵-۱. محدودیت‌های عقل در حوزه اخلاق

با وجود تأکید فراوان بر نقش عقل در اخلاق، سیجویک به محدودیت‌های آن نیز آگاه بوده و می‌پذیرد که در برخی موارد، ممکن است ناگزیر از اتخاذ تصمیمی باشیم که به طور کامل از نظر عقلانی توجیه‌پذیر نباشد. علاوه بر این، عقل می‌تواند مورد سوء استفاده قرار گیرد و برای توجیه رفتارهای غیراخلاقی به کار رود. در این بخش به تبیین محدودیت‌های عقل در حوزه اخلاق از منظر سیجویک می‌پردازیم.

۱-۵-۱. ابهام و عدم قطعیت در اندازه‌گیری میزان خوب و بد اخلاقی

سیجویک اذعان می‌کند که عقل می‌تواند در تحلیل و ارزیابی پیامدهای اعمال ما نقش مهمی ایفا کند و همچنین بر این باور است که عقل می‌تواند اهداف نهایی اخلاقی را تعیین کند، اما عقل نمی‌تواند برآورد دقیقی از میزان خوبی یا بدی افعال اخلاقی یا به تعبیر دیگر از میزان خوشی یا ناخوشی داشته باشد. به عنوان مثال، در باب پیامدگرایی، که سیجویک خود بدان گرایش داشت، مسئله اصلی این است که «بهترین» یا «بیشترین خوشی» چگونه تعریف می‌شود و چگونه می‌توان آن

را اندازه‌گیری کرد. عقل می‌تواند در محاسبه سود و زیان ناشی از اعمال مختلف کمک کند، اما نمی‌تواند به طور قطع تعیین کند که میزان خوبی یا بدی یک فعل اخلاقی تا چه میزان است و یا چگونه باید خوشی را بین افراد مختلف توزیع کرد.

سیجویک در روش‌های اخلاق به طور مفصل به مسئله اندازه‌گیری خوشی و درد می‌پردازد و به این نتیجه می‌رسد که این کار با چالش‌های جدی روبرو است. وی استدلال می‌کند که خوشی و درد پدیده‌های ذهنی هستند و نمی‌توان آنها را به طور عینی و دقیق اندازه‌گیری کرد. علاوه بر این، افراد مختلف، تجربه‌های متفاوتی از خوشی و درد دارند و بنابراین، مقایسه آن بین افراد مختلف کار دشواری است (Sidgwick, 1907: 51). سیجویک نشان می‌دهد که در حالی که عقل ابزار قدرتمندی برای جهت‌دهی به رفتار اخلاقی ماست، اما در نهایت، اندازه‌گیری و مقایسه دقیق "ارزش اخلاقی" (که اغلب با مفهوم خوشی گره خورده است) از دایره توانایی‌های عینی آن خارج است و با چالش‌های عمیق ذهنی و فردی روبرو است (Schultz, 2004:506).

۲-۵-۱. ناتوانی در غلبه بر تعارض بین عقل و انگیزه

سیجویک در آثار خود به مسئله دوگانگی عقل عملی^۱ پرداخته است. این دوگانگی به این واقعیت اشاره دارد که عقل می‌تواند به دو نوع مختلف از انگیزه‌ها منجر شود: یکی خودگرایانه^۲ و دیگری سودگرایانه^۳. عقل خودگرا به فرد توصیه می‌کند که همواره در پی خوشی و منفعت شخصی خود باشد، در حالی که عقل سودگرایانه به فرد توصیه می‌کند که همواره در پی حداکثر کردن خوشی و منفعت برای کل جامعه باشد.

سیجویک با جدیت به این مسئله می‌پردازد که چگونه می‌توان این دو نوع عقل عملی را با یکدیگر آشتی داد. وی اذعان می‌کند که عقل به تنهایی نمی‌تواند این تعارض را حل کند و اغلب پیش می‌آید که فرد به لحاظ عقلانی درک می‌کند که انجام کاری به نفع جامعه است، اما انگیزه کافی برای انجام آن را ندارد، زیرا انجام آن کار با منافع شخصی او در تعارض است (Sidgwick, 1907: 46). بنابراین یکی از محدودیت‌های عقل در اخلاق پیامدگرایانه سیجویک، تعارض بین امر اخلاقی و

1. The Dualism of Practical Reason

2. Egoistic

3. Utilitarian

منفعت شخصی است؛ همانجا که منفعت عمومی با انگیزه شخصی در می‌آمیزد و عقل قادر به حل چنین تعارضی نیست.

۱-۵-۳. ناکامی در ارائه شهودهای اخلاقی واضح و بی‌مناقشه

سیجویک مدعی است که اصول اخلاقی به طور مستقیم از طریق شهود عقلانی درک می‌شوند. با این حال، معتقد است که شهودهای اخلاقی، حتی آنهایی که به نظر بدیهی می‌رسند، اغلب با یکدیگر در تعارض هستند و نمی‌توان به آسانی میان آن‌ها داوری کرد. از منظر سیجویک، اغلب به جای شهودهای واقعی، با باورهای مشروط و وابسته به فرهنگ مواجه هستیم که به اشتباه به عنوان شهود در نظر گرفته می‌شوند. این باورها می‌توانند ناشی از تربیت، تعصبات اجتماعی و یا عادات فکری باشند و بنابراین، از اعتبار اخلاقی لازم برخوردار نیستند (Sidgwick, 2009: 56).

سیجویک این مهم را به خصوص در مورد اصول اخلاقی ای مطرح می‌کند که به نظر می‌رسد جهان‌شمول و بدیهی باشند، مانند "نباید دروغ گفت". وی استدلال می‌کند که حتی این اصول نیز در موقعیت‌های خاص می‌توانند مورد استثنا قرار گیرند و تعیین مرزهای این استثناها نیازمند استدلال پیچیده و بررسی دقیق پیامدهاست، که فراتر از صرف تکیه بر شهود است (Sidgwick, 1907: 16).

۱-۵-۴. توجیه رفتار غیراخلاقی

سیجویک معتقد است که عقل گاهی اوقات نه تنها عاملی جهت توجیه رفتارهای اخلاقی نیست، بلکه حتی می‌تواند برای توجیه رفتار غیراخلاقی نیز مورد استفاده قرار گیرد. افراد ممکن است با استفاده از استدلال‌های پیچیده، اعمال خودخواهانه و غیراخلاقی را توجیه کنند. به عنوان مثال، یک سیاستمدار ممکن است جنگی ناعادلانه را با استناد به منافع ملی توجیه کند. این نشان می‌دهد که عقل، به تنهایی، نمی‌تواند ما را از انجام اعمال غیراخلاقی باز دارد (Schneewind, 1977: 41).

به عبارت دیگر، سیجویک معتقد است که عقل باید در خدمت اخلاق باشد، نه آنکه جایگزین آن شود. وقتی عقل از ارزش‌های اخلاقی منفک شود و صرفاً در پی دستیابی به منافع شخصی یا گروهی باشد، می‌تواند به ابزاری خطرناک تبدیل شود که قادر است اعمال غیراخلاقی همچون بی‌عدالتی و خشونت را توجیه کند.

۲. نقد دیدگاه

آیت‌الله جوادی آملی، در آثار خود، به بررسی و نقد مکاتب اخلاقی غربی پرداخته و پیامدگرایی را

نیز مورد ارزیابی و تأمل قرار داده‌اند. با تأمل در آثار و وارد کردن دیدگاه ایشان بر پیامدگرایی شهودی سیجویک، می‌توان این نقدها را بر دیدگاه سیجویک وارد ساخت.

۲-۱. ناتوانی عقل جزئی در تشخیص مصالح واقعی

در سنت فلسفه اسلامی و به‌ویژه در قرائت‌های عرفانی-حکمی، عقل جزئی معمولاً به عقلی گفته می‌شود که در چارچوب محدود، تحلیلی، و مفهومی کار می‌کند و چون در نسبت با کل حقیقت محدود است، گاهی از ادراک حضوری، شهودی، یا وجودی محروم می‌ماند. در بعضی تقسیم‌بندی‌ها، این عقل در برابر عقل کلی قرار می‌گیرد؛ یعنی عقلی که با ساحت تام‌تر حقیقت، وحدت، و شهود وجودی مرتبط است (اردستانی، ۱۴۰۱، ص ۲۶). در فلسفه غرب نیز در صحبت از عقل، عقل استدلالی محض مدنظر است و آن عقلی است که به‌مثابه استنتاج از مقدمات به نتایج است. این عقل، در بسیاری از سنت‌های غربی، به‌ویژه از دکارت تا کانت و حتی در بخشی از فلسفه تحلیلی، بیشتر ابزار نظم‌دادن به معرفت است تا راهی برای اتصال به حقیقت متعالی به معنای عرفانی (ژیلسون، ۱۳۷۵، ص ۲۴-۲۷).

سیجویک بر این باور است که عقل می‌تواند منافع بلندمدت خود فرد را تشخیص دهد (Sidgwick, 1907: p 84) اما باید اذعان داشت که عقل جزئی اساساً توان تشخیص «منفعت حقیقی خود» را ندارد چون خود حقیقی فقط مجموعه‌ای از خواسته‌های فعلی نیست، بلکه یک موجود در مسیر کمال است. پس منفعت شخصی شخصی در نظریه سیجویک اغلب به منافع پنداشته‌شده تقلیل می‌یابد.

آیت‌الله جوادی آملی معتقد است که عقل انسان، به دلیل محدودیت‌ها و تعلقات دنیوی، قادر به تشخیص مصالح واقعی و بلندمدت انسان نیست. وی تأکید می‌کند که عقل جزئی، اسیر هوای نفسانی و انگیزه‌های خودخواهانه است و نمی‌تواند به طور کامل بی‌طرفانه و عادلانه قضاوت کند. در نتیجه، تکیه بر عقل جزئی برای تعیین ارزش اخلاقی یک عمل، می‌تواند منجر به نتایج ناخوشایندی شود. به عبارت دیگر، ممکن است عملی که در کوتاه‌مدت به نظر می‌رسد بیشترین خوشبختی را برای بیشترین تعداد افراد فراهم می‌کند، در بلندمدت آسیب‌های جبران‌ناپذیری به جامعه وارد کند. از منظر آیت‌الله جوادی آملی، عقل جزئی، بدون راهنمایی وحی، نمی‌تواند حقایق را به طور کامل درک کرده و در نتیجه نمی‌تواند مبنای مطمئنی برای اخلاق باشد (جوادی آملی، ۱۳۸۷، ص ۱۵۵).

ناتوانی عقل جزئی در تشخیص مصالح واقعی از آن روست که این عقل به سطح محاسبه‌ی پیامدهای ظاهری، لذت و درد، و منافع موضعی محدود می‌شود؛ در حالی که مصلحت حقیقی انسان امری چندلایه، غایت‌مند و پیوندخورده با کمال وجودی و اخلاقی است. از این رو، نظریه سیجویک که بر توان عقل در تنظیم خودگرایی و خیرخواهی همگانی تکیه دارد، در تشخیص خیر واقعی دچار کاستی بنیادی است.

مطابق بینش آیت‌الله جوادی آملی، وحی به عنوان یک منبع معرفتی فرامادی و الهی، نقشی اساسی در هدایت و تکمیل عقل انسانی ایفا می‌کند. وحی، با ارائه دستورالعمل‌ها و اصول اخلاقی جامع و متعالی، به عقل جزئی کمک می‌کند تا از محدودیت‌ها و تعلقات دنیوی خود فراتر رفته و به درک حقایق مطلق و ارزش‌های جاودانه نائل شود. به عبارت دیگر، عقل مؤید به وحی، قادر است مصالح واقعی و بلندمدت انسان را تشخیص داده و بر اساس آن، نظام اخلاقی جامع و پایدار را بنا نهد. در این چارچوب، اخلاق مبتنی بر وحی، اخلاقی است که به نیازهای جسمی و روحی انسان، دنیوی و اخروی او، توجه همزمان دارد و هدف آن، سعادت و کمال حقیقی انسان در دنیا و آخرت است.

۲-۲. اغفال از غایت قصوی انسان

بر اساس مبانی حکمت متعالیه که آیت‌الله جوادی آملی نیز بدان معتقد است، غایت قصوای انسان همان قرب الهی و سعادت اخروی است. از منظر آیت‌الله جوادی آملی، انسان موجودی است با ظرفیت‌های بی‌نهایت و هدف اصلی او، رسیدن به کمال و سعادت ابدی است. پیامدگرایی، با محدود کردن هدف انسان به خوشبختی دنیوی، او را از رسیدن به این هدف متعالی باز می‌دارد. از این منظر، حتی اگر یک عمل در کوتاه‌مدت بیشترین خوشبختی را برای بیشترین تعداد افراد فراهم کند، اما مانع از رسیدن آنها به سعادت اخروی شود، از نظر اخلاقی ارزشمند نخواهد بود. از سوی دیگر، عقل به تنهایی نمی‌تواند عامل حیات اخلاقی نیک برای انسان باشد و نمی‌تواند همان سعادت دنیوی را نیز که ادعا می‌کند برای بشر امروزین مهیا سازد؛ نمونه آن تعارض حاکم بین مکاتب اخلاقی غربی است که گاهی تا ورطه تضاد نیز پیش رفته است (جوادی آملی، ۱۳۹۲، ص ۸۵-۸۸).

سیجویک مطابق با بینش پیامدگرایانه خود، سعادت را به معنای حداکثر کردن لذت و به حداقل رساندن آلام تعریف می‌کند، در حالی که از منظر آیت‌الله جوادی آملی، سعادت همان قرب الهی و رضایت خداوند متعال است؛ در واقع آیت‌الله جوادی آملی علاوه بر بعد مادی سعادت، بر بعد معنوی آن نیز تأکید دارد و عقل را جهت مهیاساختن حیات اخلاقی نیک ناکافی می‌داند.

۲-۳. عدم توانایی مستقل عقل در کشف اصول بنیادین اخلاقی

سیجویک بر این باور است که عقل انسانی، قادر به تشخیص کامل اصول اخلاقی بنیادینی است که ورای استدلال منطقی صرف قرار دارند، اما در عین حال، با قواعد عقلانی سازگارند و به تصدیق عقل نیاز دارند. او این اصول را "شهودهای عقلانی" می‌نامد و معتقد است که درک این اصول، پیش‌زمینه‌ای ضروری برای قضاوت‌های اخلاقی صحیح است (Sidgwick, 1907: p 31). به عبارت دیگر، سیجویک، اخلاق را نه صرفاً بر پایه استدلال‌های منطقی و نه صرفاً بر پایه احساسات و عواطف بنا نمی‌کند، بلکه بر ترکیبی از این دو تکیه دارد؛ شهودهای عقلانی به عنوان مبنای اولیه و استدلال عقلانی به عنوان ابزاری برای تبیین، تفسیر و اعمال این شهودها در موقعیت‌های مختلف (Nakano-Okuno, 2011: p 57).

آیت‌الله جوادی آملی، با تأکید بر جایگاه محوری وحی و شریعت در تبیین نظام اخلاقی اسلام، بر این باورند که عقل، اگرچه ابزاری ضروری برای فهم و تفسیر آموزه‌های وحیانی است، اما عقل دارای استقلال تام در استنباط اصول اخلاقی بنیادین و جامع نیست. ایشان معتقدند که عقل انسانی، محدود به ظرفیت‌ها و تجربیات فردی و اجتماعی است و از این رو، نمی‌تواند به طور کامل، مستقل و بی‌نقص، حقیقت و واقعیت اخلاقی را درک کند (جوادی آملی، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۳۵-۳۲؛ همو، ۱۳۹۸ الف، ج ۱، ص ۴۷).

از منظر آیت‌الله جوادی آملی، شهود عقلانی صرف و بدون پشتوانه وحی و فطرت، فاقد اعتبار مطلق است و شهود، اگرچه می‌تواند نقش مهمی در درک و تصدیق حقایق داشته باشد، اما همواره در معرض خطا و سوء برداشت قرار دارد. به همین دلیل، برای اطمینان از صحت و اعتبار شهود، باید آن را با آموزه‌های وحیانی سنجید و در چارچوب شریعت تفسیر کرد.

۲-۴. غفلت از نقش عقل عملی و تهذیب نفس

آیت‌الله جوادی آملی، علاوه بر عقل نظری، بر نقش عقل عملی و تهذیب نفس در شکل‌گیری اخلاق تأکید می‌کند. عقل عملی، به معنای توانایی تشخیص خوب و بد و انتخاب عمل صحیح، نیازمند تربیت و تهذیب نفس است. ایشان معتقد است که عقل عملی، در صورتی می‌تواند به درستی عمل کند که از هوای نفسانی و تمایلات غیرعقلانی رها باشد. در واقع، ایشان بر این باور است که صرف دانش اخلاقی، بدون عمل به آن و تهذیب نفس، نمی‌تواند منجر به شکل‌گیری اخلاق صحیح شود. به عبارت دیگر، دانش اخلاقی باید با عمل و تهذیب نفس همراه باشد تا

درونی شده و به ملکه تبدیل شود (جوادی آملی، ۱۳۸۷، ۶۷). سیجویک در رویکرد خود، بیشتر بر عقل نظری و تحلیل عقلانی تاکید کرده و به نقش عقل عملی و تهذیب نفس در شکل‌گیری اخلاق توجه اندکی داشته است.

۲-۵. نقص شهودگرایی عقلانی

آیت‌الله جوادی آملی، ضمن تأکید به جایگاه عقل ویژه عقل در اکتساب معارف، به محدودیت‌های شهودگرایی عقلانی نیز اشاره می‌کند. وی معتقد است که شهود عقلانی، متأثر از زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و تربیتی فرد است و نمی‌تواند به طور کامل، بی‌طرفانه و عاری از پیش‌فرض باشد. از منظر آیت‌الله جوادی آملی، شهود عقلانی، در بهترین حالت، می‌تواند نقش ابزاری را در درک حقایق اخلاقی ایفا کند، اما نمی‌تواند به عنوان منبع اصلی و مستقل برای تعیین ارزش اخلاقی اعمال مورد استفاده قرار گیرد (جوادی آملی، ۱۳۹۸ الف، ص ۱۱۴).

از منظر آیت‌الله جوادی آملی، تجربیات، باورها و ارزش‌های پیشین فرد می‌توانند بر نحوه‌ی ادراک او از حقایق اخلاقی تأثیر بگذارند و شهود او را به سمت خاصی هدایت کنند. به عبارت دیگر، شهود عقلانی نمی‌تواند به طور کامل بی‌طرفانه و عاری از پیش‌فرض باشد، بلکه همواره در معرض تحریف و سوگیری قرار دارد و سیجویک از پیامدهای نامطلوب پیامدگرایی شهودی در نظریه خویش غفلت ورزیده است.

همچنین سیجویک از یک سو مدعی است که شهودهای عقلانی اولیه بدیهی‌اند و نیاز به استدلال ندارند و از سو دیگر می‌گوید باید با آزمون انسجام پالایش شوند (Sidgwick, 1898: p 18). اما باید گفت که اگر یک شهود واقعاً بدیهی باشد، ظاهراً نباید اعتبارش وابسته به فرایند بعدی «پالایش» و «آزمون انسجام» شود. نیاز به پالایش نشان می‌دهد که بداهت آن دست‌کم از ابتدا کامل و بی‌واسطه نیست. از سوی دیگر، آزمون انسجام مستلزم اتکا به مجموعه‌ای از باورهای دیگر است. اما اگر خود آن باورها نیز بر شهود متکی باشند، آنگاه شهودها با شهودهای دیگر توجیه می‌شوند؛ این امر می‌تواند به نوعی دور منجر شود که دور نیز باطل است.

۲-۶. فروکاستن اخلاق به محاسبه موقعیتی

سیجویک، اخلاق را در برخی موارد به محاسبه‌ی پیامدهای خاص فرو می‌کاهد، در حالی که در اندیشه آیت‌الله جوادی آملی، اخلاق صرفاً ارزیابی نتیجه نیست، بلکه ناظر بر حقیقت فعل، نیت فاعل، و کمال نفس است (جوادی آملی، ۱۳۹۸، ص ۱۴۳-۱۴۴؛ همو، ۱۴۰۴، ص ۴۹). سیجویک با

برجسته‌کردن اصل «بیشترین خوشبختی برای بیشترین کسان» کوشید اخلاق را عقلانی و منسجم سازد، اما این عقلانیت در نهایت به نوعی فایده‌سنجی موقعیتی می‌انجامد که در آن ارزش عمل وابسته به برآیند قابل محاسبه‌ی آن است^۱. از دید آیت‌الله جوادی آملی، این رویکرد خطر آن را دارد که خیر و شر را به اموری نسبی و متغیر تبدیل کند، زیرا ملاک داوری از ثبات ذاتی و واقع‌گرایانه‌ی اخلاق فاصله می‌گیرد و به شرایط بیرونی وابسته می‌شود (جوادی آملی، ۱۳۸۷، ص ۱۲۱).

افزون بر این، در سنت اخلاق اسلامی، نیت و جهت‌گیری وجودی فاعل نقشی بنیادین دارند، اما در الگوی سیجویکی این مؤلفه‌ها در برابر نتیجه‌ی نهایی به حاشیه رانده می‌شوند. بنابراین، این نقد را می‌توان دفاع از اخلاقی دانست که بر اصول ثابت، حقیقت‌محور، و انسان‌ساز استوار است، در برابر اخلاقی که در لحظات بحرانی به مدیریت سود و زیان موقعیتی تقلیل می‌یابد. بنابراین، سیجویک با تکیه بر اصل بیشترین خوشبختی، اخلاق را از عمق وجودشناختی و الهیاتی‌اش تهی می‌کند و آن را به یک فرمول موقعیتی سودمحور تقلیل می‌دهد.

۲-۷. تعارض میان خودگرایی عقلانی و خیرخواهی همگانی

سیجویک معتقد است که عقل عملی ما را به دو اصل بنیادین هدایت می‌کند؛ اصل خودگرایی عقلانی و اصل خیرخواهی همگانی. بنابر اصل نخست، عقل عملی حکم می‌کند که فرد باید منافع خود را در بلندمدت در اولویت قرار دهد و اقداماتی را انجام دهد که بیشترین لذت و کمترین درد را برای خودش به همراه داشته باشد. چنانچه روشن است، این است بر "من" و منافع شخصی تأکید دارد (Skelton, 2025: 69; Sidgwick, 1907: p 78). اصل دوم نیز بیانگر این است که فرد باید بیشترین خوشی یا رفاه را برای مجموع همه موجودات ذی‌شعور (نه فقط خودش) در طول زندگی‌اش ترویج دهد. به عبارت دیگر، هر عملی که بیشترین خوشی کلی را ایجاد کند، عملی اخلاقی است (Nakano-Okuno, 2011: p 156). این اصل بر منافع کلی و همگانی تأکید دارد.

مشکل دوگانگی عقل عملی از جایی آغاز می‌شود که دو اصل یادشده، گاهی اوقات به نتایج متضادی می‌رسند. بطور مثال، فرض کنید فردی در یک موقعیت قرار دارد که انجام یک عمل غیراخلاقی (مثلاً دروغ گفتن یا دزدی کوچک) بیشترین سود و خوشی را برای خودش به همراه دارد،

۱. نویسنده در بخش «نقش عقل در کاربرست قواعد اخلاقی در موقعیت‌های خاص» در این باره توضیح داده است.

در حالی که این عمل ممکن است آسیب کوچکی به دیگران برساند یا مجموع خوشی کلی را اندکی کاهش دهد. طبق اصل خودگرایی عقلانی، انجام این عمل عقلانی و درست است چراکه بیشترین سود شخصی را دارد اما مطابق با اصل خیرخواهی همگانی، انجام این عمل غیراخلاقی است زیرا مجموع خوشی کلی را کاهش می‌دهد.

اینجاست که سیجویک با یک بحران مواجه می‌شود: کدام یک از این دو حکم عقل بر دیگری اولویت دارد؟ آیا باید منافع شخصی خود را در اولویت قرار دهیم، یا منافع کلی جامعه را؟ و اگر هر دو از منظر عقل عملی نشأت می‌گیرند، پس عقل عملی چگونه می‌تواند به طور همزمان ما را به دو مسیر متضاد هدایت کند؟

سیجویک در اصل خودگرایی عقلانی، در واقع میل بقا و منفعت شخصی را به زبان عقل صورت‌بندی می‌کند. اما از منظر آیت‌الله جوادی آملی، اینجا یک خلط جدی رخ می‌دهد: آنچه انسان را به منفعت شخصی صرف می‌کشاند، الزاماً حکم عقل نیست، بلکه ممکن است نفس اماره، شهوت، یا حب ذات طبیعی غیرتهذیب‌شده باشد. در این دیدگاه، عقل اگر سالم و بالفعل باشد، انسان را نه سوی بیشترین لذت، بلکه به سوی عدل، حق، و مصلحت حقیقی هدایت می‌کند (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ص ۳۳). بنابراین خودگرایی عقلانی در بیان سیجویک، از منظر آیت‌الله جوادی آملی، بیشتر خودمحوری نفسانی با پوشش عقلانی است، نه حکم ناب عقل. از منظر آیت‌الله جوادی آملی، چنین دوگانگی ناشی از تقلیل عقل به محاسبه لذت و درد و فروکاستن خیر اخلاقی به فایده‌مندی است.

نتیجه‌گیری

مقاله حاضر با کاوش در جایگاه عقل در نظریه اخلاقی هنری سیجویک و نقد آن از منظر آیت‌الله جوادی آملی، به درکی عمیق از نقاط تلاقی و واگرایی دو سنت فلسفی غربی و اسلامی در این باره می‌پردازد. سیجویک با بیان و تبیین نظریه پیامدگرایی مبتنی بر شهود، معتقد است که برخی اصول اخلاقی بنیادین، به وضوح و به طور شهودی برای ما آشکار هستند و این اصول می‌توانند به عنوان راهنمایی برای تعیین پیامدهای یک عمل مورد استفاده قرار گیرند. از منظر سیجویک، عقل می‌تواند به ما کمک کند تا اصول اخلاقی بنیادی را تشخیص دهیم که به طور شهودی درست به نظر می‌رسند و در عین حال با قواعد عقلانی نیز سازگار هستند. در بینش سیجویکی، عقل عمدتاً در

معنای عقل محاسبه‌گر و استدلالی-شهودی فهمیده می‌شود که وظیفه اصلی آن سنجش پیامدهای افعال برای رسیدن به بیشترین خیر است. این رویکرد، به‌رغم تلاش برای جامعیت، ماهیت غایت‌شناختی و وجودی خیر و مصلحت واقعی انسان را مغفول می‌گذارد؛ چراکه معیارهای آن بیشتر بر «آنچه لذت‌بخش یا سودمند به نظر می‌رسد» استوارند، نه بر «آنچه واقعاً به کمال و سعادت حقیقی انسان می‌انجامد». در مقابل، دیدگاه آیت‌الله جوادی آملی، با تکیه بر مبانی فلسفه اسلامی و حکمت متعالیه، عقل را در سطحی بنیادین‌تر و وجودی‌تر می‌نگرد. عقل در این منظر، صرفاً ابزار محاسبه پیامدها نیست، بلکه تجلی عقل فطری است که از سرچشمه وحی و شهود عقلی نشأت می‌گیرد و در پی ادراک حقایق وجودی و مصالح حقیقی انسان است. از این منظر، خیر، صرفاً مجموعه‌ای از لذت‌های قابل جمع نیست، بلکه ارتباط هماهنگ وجود با نظام حق و حقیقت، و حرکت وجودی به سوی کمال است. این تحقیق نشان داد که شکاف میان این دو دیدگاه، در صرف جایگاه عقل در حوزه اخلاق باقی نمی‌ماند، بلکه در سطح فهم ماهیت «خیر» و «هدف نهایی زندگی اخلاقی» است. در حالی که سیچویک اخلاق را در چارچوب بهینه‌سازی معیارهای در دسترس (لذت، منفعت، پیامد) می‌بیند، آیت‌الله جوادی آملی اخلاق را در چارچوب جهت‌گیری وجودی انسان به سوی حقیقت، کمال، و اتصال به مبدأ غیبی تعریف می‌کند. عقل مورد نظر در این دیدگاه دوم، نه تنها محاسبه‌گر، بلکه راهنما و شاهد این حرکت وجودی است.

منابع

- ادواردز، پل (۱۳۷۸)، فلسفه اخلاق، ترجمه انشاءالله رحمتی، تهران: مؤسسه فرهنگی انتشارات تبیان.
- اردستانی، محمدعلی (۱۴۰۱)، فلسفه عقل ۱ (نقد عقل جزئی در فلسفه اسلامی): تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- بدوی، عبدالرحمن (۱۹۷۶)، الاخلاق النظریه، کویت، وکایة المطبوعات.
- پالمر، مایکل (۱۳۸۸)، مسائل اخلاقی، ترجمه علیرضا آل بویه، تهران: انتشارات سمت.
- پیک حرفه، شیرزاد (۱۳۹۴)، فایده‌گرایی، تهران: نگاه معاصر.
- جعفری، محمدتقی (۱۳۵۷)، ترجمه و تفسیر نهج البلاغه، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۸)، تسنیم، تفسیر قرآن کریم، قم: مرکز نشر اسراء، چاپ اول.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۲)، ادب فنای مقربان، قم: مرکز نشر اسراء، چاپ سوم.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۷)، مبادی اخلاق در قرآن، قم: مرکز نشر اسراء، چاپ ششم.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۹)، منزلت عقل در هندسه معرفت بشری، قم: مرکز نشر اسراء: چاپ چهارم.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۲)، شریعت در آینه معرفت، قم: مرکز نشر اسراء، چاپ هفتم.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۸ الف)، ریحی مختوم، قم: مرکز نشر اسراء، چاپ ششم.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۸ ب)، دین‌شناسی، قم: مرکز نشر اسراء، چاپ دهم.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۴۰۴)، فلسفه حقوق بشر، قم: مرکز نشر اسراء، چاپ دهم.
- ژیلسون، اتین (۱۳۷۵)، مبانی فلسفه مسیحیت، ترجمه محمد محمدرضایی و سید محمود موسوی، قم: انتشارات بوستان کتاب.
- صانعی، منوچهر (۱۳۶۸)، فلسفه اخلاق در تفکر غرب، ج ۱، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- فرانکنا، ویلیام کی (۱۳۷۶)، فلسفه اخلاق، ترجمه هادی صادقی، قم: انتشارات طه.
- کاپلستون، فردریک (۱۳۸۷)، تاریخ فلسفه، ج ۲، ترجمه ابراهیم دادجو، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی و سروش.
- مور، جورج ادوارد (۱۳۸۵)، مبانی اخلاق، ترجمه غلامحسین توکلی و علی عسکری یزدی، قم: نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
- هر، جان (۱۳۹۶)، دین و اخلاق، ترجمه مهمدی محمدی اصل، تهران: ققنوس.
- وارنوک، مری (۱۳۸۰)، فلسفه اخلاق در قرن بیستم، ترجمه ابوالقاسم فنایی، قم: بوستان کتاب.

- Bryce, James (2016), *Henry Sidgwick: Studies in Contemporary Biography*, New York: Macmillan.
- De Lazari-Radek, Katarzyna; Singer, Peter (2014), *The Point of View of the Universe: Sidgwick and Contemporary Ethics*, Oxford: Oxford University Press.
- Nakano-Okuno, Mariko (2011), *Sidgwick and Contemporary Utilitarianism*, London: Palgrave Macmillan
- Singer, Peter (1974), *Sidgwick and Reflective Equilibrium*, *Monist*, Vol.58, No.3
- Phillips, David (2011), *Sidgwickian Ethics*, Oxford: Oxford University Press.
- Schneewind, Jerome (1977), *Sidgwick's Ethics and Victorian Moral Philosophy*, Oxford: Clarendon Press.
- Schultz, Bart (2004), *Henry Sidgwick: Eye of The Universe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Shaver, Robert (2009), *Rational Egoism: A Selective and Critical History*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sidgwick, Henry (1898), *Practical Ethics; a Collection of Addresses and Essays*, New York: Macmillan.
- Sidgwick, Henry (1907), *The Methods of Ethics*, London: Macmillan.
- Sidgwick, Henry (2009), *The Ethics of Conformity and Subscription*, Whitefish: Kessinger Publishing.
- Skelton, Anthony (2006), *Henry Sidgwick's Practical Ethics: A Defense*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Skelton, Anthony (2025), *Sidgwick's Ethics*, Cambridge: Cambridge University Press.